

ЛОМАКІНА Г.І.,

завідувач центру національного виховання
Донецького обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти

УДК 37.013

СУБ'ЄКТНІСТЬ ЯК ОДНА З ЯКОСТЕЙ СУБ'ЄКТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядаються прояви особистісних якостей, які є характеристикою суб'єктності та зміст понять «суб'єктність» і «суб'єктивність»; визначаються рівні, форми і види суб'єктності.

Ключові слова: суб'єктність, види суб'єктності, якості суб'єкта, громадянське суспільство.

В статті рассматриваются проявления личностных качеств, которые являются характеристикой субъектности и содержание понятий «субъектность» и «субъективность»; определяются уровни, формы и виды субъектности.

Ключевые слова: субъектность, виды субъектности, качества субъекта, гражданское общество.

The article deals with the displays of the qualities of a personality that is a characteristic of the subjectivity. The levels, the forms and the kinds of the subjectivity are defined.

Key words: subjectivity, forms of subjectivity, qualities of the subject, a civil society.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

На сучасному етапі процесу модернізації та реформування системи освіти в Україні, що триває на засадах гуманізації й демократизації, термінового вирішення потребує проблема готовності вчителя до педагогічної діяльності нового типу.

Становлення суб'єктності учнів вимагає методологія гуманізації виховання. Для цього необхідно, щоб учні знаходились у позиції суб'єктів навчально-виховної діяльності, а вчитель виступав суб'єктом власної педагогічної діяльності. Сучасний учитель повинен володіти свободою вибору форм і методів навчання та виховання з урахуванням своєї індивідуальності й можливостей розвитку особистості учнів, а не бути лише носієм професійно значущих якостей, знань, умінь. Тим самим він проявить себе як суб'єкт педагогічної діяльності, що відповідає за її результативність.

Проблема суб'єктності пов'язана як із теоретичними, так і з практичними завданнями реформування освіти.

Переосмислення та детальний аналіз понять «суб'єктність» та «суб'єкт» (активного, свідомого, творчого „Я”, діяльність якого визначена такими сутнісними ознаками, як самостійність, внутрішня детермінація, регуляція діяльності, здатність бути активним творцем свого життя), зумовлені необхідністю адекватно інтерпретувати ці поняття в сучасному педагогічному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Майже 20 років тому в українському суспільстві змінилися ідеологічні установки, що посприяло переорієнтації виховання на розвиток особистості, здатної до самовизначення та самоорганізації. Саме тоді посилювався інтерес дослідників до проблем суб'єктності. Суб'єктність виступає не тільки предметом активних досліджень, а й набуває статусу методологічного принципу. Дослідження феномену суб'єктності пов'язані з іменами О. Волкової, В. Давидова, В. Петровського, В. Слободчикова та

ін. Зокрема В. Петровським розглянуті та вивчаються прояви суб'єктності в активності особистості, компоненти суб'єктного досвіду, а В. Татенко в своїй роботі розкрив механізми суб'єктності [5, с. 112-143]. Не залишились поза увагою психологів внутрішні передумови й зовнішні прояви суб'єктності (про що свідчать роботи О. Волкової), принципи організації освітніх систем, спрямованих на розвиток суб'єктності (розглянуті в роботах В. Давидова).

Дослідження українських учених присвячені різним аспектам суб'єктності особистості, але однаково зміст цього поняття вони не витлумачують. Причина такої ситуації – різноплановість змістових аспектів, закладених у поняття «суб'єкт».

Основний зміст статті. Суб'єкт (за визначенням словника-довідника з психоаналізу Лейбіна В. [6, с. 596]) – це насамперед людина вільна, яка самостійно й відповідально ставиться до свого життя, не просто виконавець, а особистість, здатна до самовизначення і свідомої саморегуляції власних дій на основі внутрішньо виробленої професійної позиції.

У літературі виділяються кілька якостей суб'єкта.

Науковці С. Рубінштейн та А. Брушлінський головним атрибутом суб'єкта вважають активність. Те, що суб'єкт – людина, дає їм можливість казати про її внутрішню роздвоєність на суб'єкт граничної активності, творчої свободи і споглядання, уваги до своїх дій та внутрішній діалог об'єкта пізнання і суб'єкта дій, почуттів і оцінок.

Якість суб'єкта як детермінанти здійснюваних змін у світі (активність), його здатність до самостійності, саморегуляції, самоорганізації, самовдосконалення як способу реалізації власної людської сутності в світі, розглядалися С. Рубінштейном ще у 40-50 роках ХХ століття. Саме цей вчений у своїх роботах ще до дослідження

психіки людини використав поняття «суб'єкт» і «суб'єктний підхід».

Л. Божович визначила, що людина є ініціатором власної активності, коріння якої знаходяться в її мотиваційній сфері. Науковець вважає, що «дитина поступово перетворюється з істоти, що піддається зовнішнім впливам, у суб'єкт, здатний діяти самостійно на основі свідомо поставлених цілей і визначених намірів» [3, с. 436-437]. Самостійна діяльність, спрямована на досягнення поставлених мети та задач, творче ставлення до діяльності сприяє розвитку особистості як суб'єкта й розкриває суб'єктні властивості людини.

Деякі вчені до проявів суб'єктності людини як цілепокладаючої, вільної, відповідальної особистості, зараховують діяльність, спілкування та самосвідомість.

Л.І. Анциферова не погоджується з ними, вважаючи, що суб'єктність виявляється, коли особистість утверджує, захищає, реалізує у вчинках, у міжособистісних відносинах власні ціннісні орієнтації. Саме ці функції, що включають реальне перетворення світу, подолання труднощів, самотворення, рефлексивні «операції» і виконують суб'єкт (у психологічному розумінні)" [1, с. 42-43]. В.О. Татенко трактує суб'єктність як здатність особистості до свідомої саморегуляції поведінки [5, с. 18-19].

Наступна якість суб'єкта – свідомість. Розуміння як відображення іншого у собі, розвиток чого можливий лише у процесі розгортання діалогу з обміну концептуально-світоглядними позиціями, складає основу свідомості. Але в цих межах зрозуміти можна лише те, що близьке власне окремій особистості. Щоб цього уникнути, процес виховання має бути націленим на якісні зміни свого „Я". В таких умовах відбувається нарощування смислу, образу іншого, проникнення у його сутність з відповідною свідомою інтерпретацією своїх і його якостей.

Третя якість суб'єкта – творчість, передбачає можливість здійснювати пошук внутрішніх основ особистості учня для тієї ж монологічної передачі цінностей, створення умови для реінтерпретації власних суджень і концептів.

Суб'єктність як «особистісну властивість людини, що розкриває сутність людського способу буття і полягає в усвідомленому й діяльному ставленні до світу й себе у ньому, здатності здійснювати взаємозумовлені зміни у світі й у людині» розглядає О. Волкова. Вона виділяє такі компоненти у структурі суб'єктності: цілеспрямоване ставлення до дійсності, тобто активність, усвідомлення того, що відбувається із особистістю – здатність до рефлексії, свобода вибору й відповідальність за нього, розуміння й

прийняття іншого та саморозвиток, самовдосконалення [4, с. 47].

Г. Балл визначив рівні активності, що пов'язані із суб'єктністю у контексті особистісної свободи, де провідну роль відіграють внутрішні фактори особистості: ініціативна, вольова, творча, надситуативна, самоуправління [2, с. 9].

Отже, у психологічних дослідженнях як основні атрибутивні характеристики суб'єктності розглядаються: активність, свобода, відповідальність, рефлексивність, унікальність, творчість тощо.

Якщо припустити, що своєрідний діалог між суб'єктністю та суб'єктивністю (діяльністю і вихідними для неї внутрішніми умовами, поєднання яких відкриває перспективи свідомого ціннісно-мотиваційного шляху людини як суб'єкта громадянського суспільства) є постійним протиріччям, то він має виступати рушійним фактором у виникненні активності та становленні суб'єкта громадянського суспільства.

Невирішеним аспектом загальної проблеми суб'єкта є питання про потенціал свідомої діяльності і максимально інтерактивної форми спілкування у розвитку суб'єктності як важливої компоненти компетентності суб'єкта громадянського суспільства.

Постає необхідність у визначенні поняття «суб'єктність» як однієї з характеристик суб'єкта громадянського суспільства.

Об'єктом дослідження виступає динаміка формування ціннісних відношень старшокласників.

Предметом – чинники формування суб'єктності як феномену, що відображає зміни у ціннісному вимірі сучасного суспільства та його окремих елементів.

Із вивченням суб'єктності склалася подвійна ситуація. По-перше, це питання викликає значну зацікавленість філософів, а, по-друге, й досі немає загально визнаного філософського визначення поняття «суб'єктність» стосовно людини.

У педагогічній науці поняття суб'єктність визначається як найбільш особистісна характеристика свідомості, відмінних властивостей, якостей кого-небудь або чого-небудь.

Суб'єкт – те, що лежить внизу, знаходиться в основі – індивід чи соціальна група, джерело активності, націлене на об'єкт, носій пізнання та практичної діяльності.

Проаналізувавши сутність понять «суб'єктність» та «суб'єкт», можна дійти висновку: суб'єктність є характерною ознакою та властивістю суб'єкта. Тобто, суб'єктність виявляється в індивідуальній, особистісній життєвій проекції людини. Ставлення особи до себе як до активного суб'єкта громадянського суспільства є одним із розумінь суб'єктності, що характеризується активністю,

пов'язаною зі здатністю до цілепокладання, можливістю свободи вибору та відповідальності за нього. Суб'єктність виявляється в готовності людини до незапланованих, спонтанних дій у конкретних життєвих ситуаціях. А це є внутрішньою активністю людини.

Становлення суб'єктності школяра – це цілісний, динамічний процес, який охоплює зміни щодо розширення ставлення до світу, до себе та оточуючих, зміни щодо переходу від сконцентрованості на самому собі до ціннісно-конструктивного перетворення себе та своєї життєдіяльності. Значну роль у цьому процесі відіграє самоосвіта та саморозвиток.

Особистісний розвиток старшого підлітка, що виявляється у здатності адаптуватися до постійних змін соціокультурної ситуації, необхідність прояву активності, самостійності в організації продуктивної взаємодії з оточуючими, усвідомлення відповідальності за створення умов свого розвитку – ось до чого прагнуть дійти педагоги, виховуючи учнівську молодь. Вище згадані прояви є характеристикою суб'єктності, практичного перетворення та вдосконалення.

Ознаками цього процесу є готовність та здатність:

- керувати своїми діями;
- моделювати, планувати способи своєї діяльності, взаємодії;
- реалізувати поставлені цілі;
- контролювати хід й адекватно оцінювати результати своїх дій та взаємодії;
- рефлексувати свою діяльність, дії інших, взаємодію.

Для успішного розвитку суб'єктності необхідно створити педагогічні умови, зокрема широкий полілог усіх суб'єктів виховного процесу, діалогічне спілкування педагога та учня, створення ситуацій успіху як мотиву саморозвитку. Розвиток суб'єктності – це процес внутрішній, то й оцінювати його може, перш за все, сам суб'єкт розвитку та діяльності через самоспостереження, самороздум, самоаналіз, тобто рефлексія виступає ще однією необхідною умовою розвитку суб'єктності.

В.В.Давидов вважав, що становлення суб'єктності – базова онтологічна здібність його життєдіяльності – пов'язане із засвоєнням діяльнісного змісту освіти. Сьогодні є необхідність вирізняти дві специфічні іпостасі суб'єктності. По-перше, як «суб'єкта конкретної предметної діяльності», по-друге, як «суб'єкта особистої діяльності». У другому випадку йдеться про інший суб'єкт, спроможний не тільки реалізувати діяльність, а й рефлексувати її зміст, засоби «у всій повноті її нормативної структури», у тому числі й себе як джерело та втілення цієї діяльності.

Учений В. Давидов ставить поняття «суб'єктивності» і «суб'єктності» на одному рівні, навіть об'єднуючи їх. Такий підхід зустрічається в роботах і деяких психологів. Використовуючи термін «суб'єктність», вони підкреслюють певний аспект (або аспекти) значення, який відсутній або загублений в терміні «суб'єктивність», або навпаки прагнуть уникнути того аспекту (аспектів), що присутній, але є за тими або іншими причинами небажаним.

У всіх випадках, коли автори використовують термін «суб'єктність» (аналогічно термін «суб'єктивність» в тому ж значенні), вони ведуть мову про певну властивість суб'єкта, причому істотну й сутнісну властивість, що принципово відрізняє його від об'єктів і навіть від інших суб'єктів, – властивість, наявність якої і робить суб'єкта тим, ким він є. Така властивість традиційно називається якістю. Отже, «суб'єктність» і «суб'єктивність» – це два різні позначення якості суб'єкта. Якість разом із тим не є специфікою суб'єктів. Кожен суб'єкт, з яким вступає у взаємозв'язок даний суб'єкт, відкриває в ньому нову якість. Кожен взаємозв'язок суб'єкта з іншими суб'єктами у минулому, сьогодні й навіть у майбутньому є способом прояву все нових і нових якостей. Чим із більшою кількістю інших суб'єктів здатен вступати у взаємодію окремий суб'єкт, тим більше його якостей відкривається, тим він багатший в якісному відношенні.

Отже, суб'єктність можна зрозуміти як системну якість суб'єкта, що виявляється у вигляді різних суб'єктних якостей при взаємодії суб'єкта з іншими.

В. Агеев вважає, що суб'єктність у своїй зміні проходить чотири генетичні етапи й послідовно набуває наступних форм:

- Емоційна суб'єктність – це процес перевлаштування власних емоційних переживань відповідно до стану соціальної реальності та вплив власного настрою на стан середовища емоційних взаємодій.
- Інтуїтивна суб'єктність – це процес породження простору вторинних образів із безпосередньої реальності продуктів соціальної взаємодії; породження безпосередньої реальності власного простору вторинних образів.
- Соціальна суб'єктність – це соціальний спосіб породження простору засобів діяльності з безпосередньої реальності соціальної взаємодії. Це перша раціональна форма суб'єктності, тобто форма існування відносин як самостійної дійсності. Можна з упевненістю говорити про те, що свідомість вперше виникає саме у формі соціальної суб'єктності.
- Універсальна суб'єктність.

Етап становлення соціальної суб'єктності співпадає з періодом навчання у старшій школі.

Вибір засобів досягнення цілей індивідом є одним із визначальних критеріїв того чи іншого типу соціальної суб'єктності. Психологічну готовність індивіда до самостійної діяльності, його теоретичну та практичну підготовленість до неї, відповідальність за результати, готовність до ризику, здатність впливати на інших соціальних суб'єктів визначають як показник соціальної суб'єктності.

Чинником та одночасно показником соціальної суб'єктності визначається здатність індивіда перебудовувати свою свідомість та поведінку у відповідності до соціокультурних умов, що змінюються.

Виходячи з цих показників, можна виокремити рівні, види, форми та основні етапи формування соціальної суб'єктності. По-перше, суб'єктність може бути дійсною (активна діяльність індивіда) чи псевдосуб'єктністю (імітація активної діяльності). По-друге, суб'єктність поділяється за видами, що диференціюються за сферами діяльності: професійна, політична, правова, релігійна, сімейно-побутова та ін. Треба відзначити, що кожен із цих видів буде мати відмінності у характеристиках, тому що кожна з названих сфер, а, відповідно, й вид суб'єктності, обумовлюється притаманними їм цінностям та ціннісними орієнтаціями.

Суб'єктність виявляється як у окремого індивіда (суб'єкта), так і в окремої групи (соціальна спільнота, соціальний інститут). Це визначає суб'єктність за носієм, а за характером діяльності виокремлюється продуктивна, комунікативна, інноваційна суб'єктність. Як бачимо, структура соціальної суб'єктності багаторівнева.

Формування суб'єктності може бути як спонтанним, так і цілеспрямованим. Найбільші імпульси до цілеспрямованого розвитку суб'єктності учнівська молодь отримує на етапі вторинної

соціалізації, особливо у формативний період, коли суб'єкт не лише самостійно обирає власний варіант життєвого проекту, але й починає реалізувати його. Це період навчання у старшій школі.

Робота навчального закладу має бути спрямована на активну взаємодію з усіма суб'єктами виховання, щоб визначити і створити умови, що забезпечують гуманізацію виховного простору і тим самим зумовлюють становлення й розвиток суб'єктності, а також вивчити принципи та механізми якісного зростання суб'єктів діяльності.

Для цього необхідно вирішити наступні завдання:

- виявити чинники перетворення учасників шкільного освітнього простору в суб'єктів, зацікавлених у саморозвитку і здатних до нього;
- вивчити динаміку становлення й розвитку суб'єктності в умовах освітнього простору для виявлення ефективності самого освітнього простору щодо виховання активної життєвої позиції старшокласників.

Список джерел:

1. Анцыферова, Л.И. Психологическое содержание феномена субъект и границы субъектно-деятельностного подхода [Текст] / Л.И. Анцыферова // Проблема субъекта в психологической науке. – М.: Академический проект, 2000. – С. 27-42.
2. Балл, Г.А. Психологическое содержание личностной свободы: сущность и составляющие [Текст] / Г.А. Балл // Психол. журн. – 1997. – Т.18. – № 5. – С. 7-19.
3. Божович, Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте [Текст] / Л.И. Божович. – М., 1968. – 448 с.
4. Волкова, Е.Н. Психологические аспекты субъектности педагога [Текст] / Е.Н. Волкова. – Н.Новгород: НГЦ, 1997. – 63 с.
5. Татенко, В.А. Психология в субъектном измерении [Текст]: монография / В.А.Татенко. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 1996. – 404 с.
6. Лейбин, В. Словарь-справочник по психоанализу [Текст] / В.Лейбин. – М.: АСТ, 2010. – 956 с.